

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДРУЧНИКА З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ХХ СТ.

EDUCATIONAL POTENTIAL OF THE TEXTBOOK OF THE FOREIGN LANGUAGE OF XX CENTURY

У статті розглянуто виховний потенціал підручника з іноземної мови на засадах аналізу його дидактичних функцій. З'ясовано погляди методистів на визначення виховного потенціалу сучасного підручника з іноземної мови. Представлено актуальність розробки підручників, робота над якими розглядається як спроба зробити серйозний крок до рішення проблеми реалізації інноваційних технологій навчання іноземних мов.

Ключові слова: підручник, іноземна мова, виховний потенціал, дидактичні функції підручника.

рассматривается как попытка сделать серьезный шаг к решению проблемы реализации инновационных технологий обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: учебник, иностранный язык, воспитательный потенциал, дидактические функции учебника.

The article discusses the educational potential of a textbook on a foreign language based on the analysis of its didactic functions. The views of methodologists on the definition of the educational potential of a modern foreign language textbook have been clarified. The relevance of the development of textbooks, the work on which is considered as an attempt to make a serious step towards solving the problem of implementing innovative technologies for teaching foreign languages, is provided.

Key words: textbook, foreign language, educational potential, didactic functions of the textbook.

УДК 37.013:81'243(075)

Сем'янів А.Є.,

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

В статье рассмотрен воспитательный потенциал учебника по иностранному языку на основе анализа его дидактических функций. Выяснено взгляды методистов на определение воспитательного потенциала современного учебника по иностранному языку. Предоставлено актуальность разработки учебников, работа над которыми

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні про недостатній рівень розвитку галузі підручничотворення у сфері навчання іноземних мов свідчать результати експертних оцінювань шкільних підручників, які подаються на конкурси, організовані Міністерством освіти і науки (МОН) України. Виявляється, що у значній кількості з них порушуються наукові засади, зокрема спостерігається невідповідність змісту вимогам чинних навчальних програм, пропонувані види навчальної діяльності за обсягом і технологією використання не узгоджуються з можливостями та віковими особливостями школярів певної вікової категорії. Простежується порушення системного викладу навчального матеріалу, дидактично недоцільне використання видів і форм навчальної роботи, які не задовольняють потреби спілкування в усіх видах мовленнєвої діяльності. Не завжди авторами передбачається можливість комплексного виконання комунікативної, розвивальної, виховної й освітньої цілей навчання, що свідчить про недостатнє використання функцій підручників як засобів впливу на різнобічний розвиток особистості школяра.

Методична організація навчального матеріалу здійснюється з порушеннями дидактичних і методичних принципів доступності, наступності, науковості, комунікативної цінності, свідомості, врахування вікових можливостей школярів тощо. Усе зазначене вище зумовлює необхідність різнобічного дослідження актуального стану проблеми, зокрема наукового обґрунтування, теоретичного розроблення та практичного впровадження нових

концептуальних підходів до створення змісту і структури шкільних підручників з іноземних мов. Зважаючи на викладене, актуальність дослідження зумовлюється наявністю суперечностей між реальною потребою в обґрунтуванні та розробленні науково-теоретичних засад конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов, які забезпечували б можливість набуття учнями досвіду іншомовного міжкультурного спілкування відповідно до рівнів, окреслених Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, і відсутністю різнобічних, глибоких і переконливих досліджень проблем виховного потенціалу підручника з іноземної мови.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими чи практичними завданнями полягає у дослідженні виховного потенціалу підручника з іноземної мови, а також у дослідженні впливу сучасного підручника з іноземної мови на різнобічний розвиток особистості школяра. Проведене дослідження може бути адаптивним до технології підготовки змісту шкільних підручників з іноземних мов і застосовуватися авторами у їхній конструкторській діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема конструювання змісту шкільних підручників була предметом вивчення дидактів, методистів, психологів. На різних історичних етапах розвитку педагогічної науки ученими безпосередньо або опосередковано розглядалися різноманітні питання підручничотворення, серед них: принципи добору навчального матеріалу до

змісту підручників (В.Г. Бейлінсон, М.М. Вятютнев, Н.І. Гез та ін.); система засобів оволодіння навчальним матеріалом (В.І. Бондар, М.І. Бурда, Л.П. Величко, І.П. Гудзик, І.О. Зимня та ін.); засоби впливу змісту підручника на виховний, освітній і розвивальний потенціал учнів (Ю.К. Бабанський, В.П. Беспалько, Н.М. Бібік, С.У. Гончаренко та ін.); організація процедури експериментальної перевірки й оцінювання змісту підручників (А.Р. Арутюнов, В.П. Беспалько, Н.М. Буринська, Ю.О. Жук, А.В. Фурман та ін.). Проте відсутність ґрунтовних, комплексних, різнобічних і переконливих досліджень проблем виховного потенціалу підручника з іноземної мови свідчить, що ця проблема не отримала належної уваги з боку вітчизняних і зарубіжних науковців.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Поки не створено науково обґрунтованих рекомендацій щодо вирішення засобів впливу змісту підручника з іноземної мови на виховний, освітній і розвивальний потенціал учнів. Зазначені обставини свідчать про актуальність цієї проблеми і визначили вибір напрямку наукового дослідження.

Новизна дослідження визначається отриманими теоретичними даними щодо визначення виховного потенціалу сучасного підручника з іноземної мови.

Методологічне або загальнонаукове значення авторського доробку полягає у подальшому розвитку дослідження сучасного підручника з іноземної мови, запропонованому автором у попередніх публікаціях. Ці напрацювання започатковані у річищі новітньої концепції стійкого розвитку, а більш повне дослідження виховного потенціалу сучасного підручника з іноземної мови складає невіршену раніше частину цієї загальної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Підручник як навчальний засіб пройшов тривалий і складний шлях свого розвитку. Його сприймають як вид навчальної літератури, рекомендованої учням для використання. Існує значна кількість визначень цього поняття. Одні з них у своєму змісті надають пріоритети дидактичному аспекту, інші – методичному. Здебільшого це залежить від того, хто (дидакт чи методист) і для яких цілей досліджує цю проблему.

А.В. Фурман характеризує підручник як специфічну функціональну ланку у системі засобів навчання, виховання, освіти та самореалізації особистості. Його пріоритетами завжди мають бути цілісна психолого-педагогічна теорія (концепція) та створені на її засадах методологія, набір освітніх технологій, методик і технік навчальної роботи. На його думку, підручник – це:

– засіб залучення особистості до культурного і духовного відродження української державності;

– система адаптованих до умов освітнього процесу знань, умінь, норм і цінностей як невід’ємний атрибут людської діяльності, спілкування;

– засіб моделювання паритетних взаємин між учнем і вчителем у процесі спільної діяльності;

– чинники інтелектуального, соціального, психосемантичного і духовного розвитку особистості;

– стимул творчої самоактивності та самореалізації індивідуальності;

– спосіб бачення світу й самого себе в контексті загальнолюдської культури [цит. за 10].

В.Г. Редько виділяє такі найважливіші характеристики підручника:

– підручник як носій освіти і засіб навчання;

– підручник як втілення єдності змістової та процесуальної сторін навчання;

– технологічність навчальної книги, взаємозв’язок викладання й учіння з орієнтацією на провідні концепції процесу навчання [11].

Враховуючи сучасний рівень розвитку педагогічної науки і стан педагогічної практики та місце у цьому процесі навчальної книги, авторка вважає, що шкільний підручник – це вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмету відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмету (його домінуючої функції, типу школи, вікових особливостей учнів) і будується на засадах домінуючої концепції навчання [3].

Аналіз наведеної інформації свідчить про те, що, по-перше, не існує абсолютно єдиного розуміння категорії «підручник»; по-друге, усі визначення надають йому різних функцій і по-різному характеризують його роль у навчальному процесі. Втім, чітко простежується єдина функція, котра об’єднує усі формулювання: підручник – це засіб навчання.

Розроблення чіткого науково обґрунтованого уявлення про призначення, зміст і структуру цього виду навчальної літератури, яке враховувало б сучасний стан розвитку дидактичної, психологічної та методичної наук, є одним із актуальних завдань теорії та практики освіти. Саме з цих міркувань, як зазначає Т.В. Гора, підручник є самостійним об’єктом дидактичного дослідження. Шкільний підручник з окремого предмету, маючи свої особливості, повинен відбивати цю педагогічну проблему загалом [2]. Значна кількість проаналізованих нами джерел засвідчує, що їх автори переважно дотримуються єдиної думки щодо того, що підручник – це книга, в якій системно викладається матеріал із певної галузі знань відповідно до сучасного рівня розвитку науки. Переконливіше сформульовані ті характеристики підручника, які вказують на його відповідність змісту навчальної програми [1], оскільки саме підручник має бути головним ретранслятором цілей, завдань, змісту освіти, методів і принципів їх реалізації.

Ми схильні розглядати підручник як автономний навчальний засіб, який відіграє роль інформаційної моделі певної педагогічної системи і призначений для автоматизації управління педагогічним процесом. Таке визначення нам уявляється достатньо аргументованим, хоч на перший погляд може здаватися досить загальним. Утім, воно дозволяє розкрити основні особливості навчальної книги, серед яких: місце у навчальному процесі (автономний засіб навчання); роль (місія) (інформаційна модель певної педагогічної системи); функції (автоматизація управління педагогічним процесом). Не кожну навчальну книгу можна вважати підручником. Якщо в моделі чітко не визначені або відсутні окремі елементи системи, то з'являється різноманітна т. зв. «некомплектна» навчальна література, яка не може бути віднесена до категорії підручника і є типовим «не-підручником» [6].

Для того, щоб підручник був доступним і зрозумілим як учню, так і вчителю, необхідно, щоб він мав діагностично визначену мету, а в його структурі була чітко відображена система її реалізації. Насамперед цьому має сприяти передмова. У ній автору доцільно стисло проілюструвати зміст навчання предмету на відповідному етапі або у певному класі, де буде використовуватися навчальна книга, вказати результати, яких учень має досягти у різних видах виконуваної діяльності, представити у загальному вигляді змістовий опис усіх її параметрів як цільової характеристики. Така узагальнена інформація дає учню і вчителю первинні уявлення про педагогічну систему, упроваджену в змісті навчання, що реалізується підручником як її моделлю.

Тривалий час в освіті домінував предметно-центричний підхід, згідно з яким зміст навчального предмета (відповідно, і шкільного підручника як засобу його реалізації) конструювався як «навчальна проекція» нормативного освітнього призначення [8]. Такий підручник передбачав забезпечення учнів навчальною інформацією й опрацювання її на уроці або вдома. Пряме її відтворення не завжди сприяло розвитку школярів, а здебільшого тільки тренувало їхню пам'ять. Важалося, що чим детальніше вивчений матеріал презентувався у відповідях, тим якісніше він був засвоєний.

Що стосується іноземної мови, то часто, як засвідчувала шкільна практика і повідомлялося про це у багатьох публікаціях [1; 9], переважна більшість учнів опанувала текстові матеріали механічно, не завжди усвідомлювала окремих категорій і фактів і не оволодівала способами навчальної діяльності, що не давало змоги у разі потреби подібні матеріали самостійно продукувати й ідентифікувати. За таких умов результати роботи школярів не завжди забезпечували вико-

нання навчальної програми і не сприяли досягненню відповідного рівня їхніх іншомовних освітніх досягнень. У процесі навчання учень має бути не тільки акумулятором інформації, але й суб'єктом власного інтелектуального удосконалення: уміти проектувати не лише знання, а й основні закономірності свого розвитку під час оволодіння новим навчальним матеріалом, збагачувати себе досвідом практичного застосування здобутих знань. А це означає, що сучасний ЗНЗ має привести поки що подекуди чинний предметно-центричний підхід у відповідність до оновленого змісту навчання. Існує значна кількість способів для виконання таких трансформацій.

Шкільний підручник з іноземної мови – це основний засіб навчання мови і культури народу, її носія. Він конструюється відповідно до змісту чинної навчальної програми, а вона, у свою чергу, враховує вимоги держави щодо рівня володіння випускниками ЗНЗ іноземною мовою на певному соціально-історичному етапі розвитку суспільства та ґрунтується на сучасних досягненнях дидактики, психології, методики, лінгвістики та інших суміжних із ними наук, узгоджується з базовими європейськими стандартами. Саме ці пріоритети, на наш погляд, мають визначати сутність цього засобу навчання. Як зазначається у «Лінгводидактичному енциклопедичному словнику», підручник з іноземної мови – це основний засіб навчання, він є керівництвом у роботі того, хто навчає, і того, хто навчається; містить зразки усного і писемного мовлення, мовний і країнознавчий матеріал, дібраний і організований відповідно до його функціонального навантаження у різних формах спілкування та видах мовленнєвої діяльності, а також згідно з урахуванням позитивного досвіду учнів у рідній мові та попередження інтерференції [цит. за: 4].

Сучасний шкільний підручник з іноземної мови ми розглядаємо як своєрідний цілісний навчально-методичний комплекс, диференційований на певні структурні компоненти, в якому акумулюються цілі та зміст навчання, засоби їх реалізації, а також механізми методичної підтримки роботи вчителя, котрий скеровує освітню діяльність учнів, спрямовану на засвоєння змісту, спроектованого в навчальній книзі, забезпечує формування в них іншомовної комунікативної міжкультурної компетентності, сприяє їхньому вихованню, розвитку й освіті. Усі функції підручника взаємопов'язані та спрямовані на досягнення спільної мети – сприяння оволодінню школярами іноземною мовою як засобом спілкування.

Зміна стратегій у сучасній шкільній іншомовній освіті зумовлює появу нових пріоритетів у доборі навчальних матеріалів для читання та їх організації у змісті підручників. Вимоги навчальної програми, інтереси та потреби школярів змушують авторів з особливою ретельністю здійснювати такий добір.

Насамперед це зумовлено основними навчальними функціями текстів: а) здатністю надавати інформацію з теми, що вивчається, забезпечуючи розвиток пізнавальних інтересів школярів, б) ілюструвати форми та функції лексичних одиниць і граматичних явищ у мовленнєвих продуктах, в) умотивувати навчальну діяльність учнів, г) стимулювати комунікативну взаємодію, д) сприяти розвитку творчих здібностей учнів, е) забезпечувати виховний, розвивальний, освітній потенціал школярів. Лише комплексний підхід до добору текстів з урахуванням зазначених функцій може забезпечити успішне виконання навчальної програми [5].

У зв'язку з цим постає питання про визначення критеріїв добору текстів для сучасних шкільних підручників з іноземних мов. Основними засадами для цього мають слугувати положення компетентнісного, комунікативного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та культурологічного підходів до навчання, які домінують у сучасній шкільній іншомовній освіті. Шляхом аналізу набутого історичного досвіду в теорії та практиці навчання іноземних мов, усвідомлення особливостей його розвитку на сучасному етапі, переосмислення окремих усталених дидактичних і методичних принципів добору навчальних матеріалів відповідно до чинної парадигми шкільної іншомовної освіти нам вдалося уточнити та визначити нові критерії такого добору, такі як:

- відповідність навчальних матеріалів комунікативним потребам спілкування з урахуванням вимог навчальної програми, вікових особливостей учнів і їхніх інтересів (елементи новизни, зацікавленість учнів, спрямованість на їхню особистість, умотивованість навчальних дій);

- актуальність змісту текстів для використання їх у підручнику протягом певного часу (інформація, презентована в тексті, не втрачає актуальності та цікава для учнів). У зв'язку з цим недоцільно добирати тексти, зміст яких втрачає актуальність через короткий термін (повідомлення про певну сенсаційну подію; інформація, котра незабаром втрапить новизну, а відтак й інтерес, тощо);

- інформативність текстів – передбачає використання інформації, що є новою, цікавою та пізнавальною для учнів, сприяє їхньому розвитку, освіченості та вихованості;

- різноманітність тематики текстів, яка забезпечує підтримання в учнів інтересу та мотивації до читання, зокрема і до оволодіння іноземною мовою [7]. Тематика для читання має відповідати віковим особливостям учнів, їхнім інтересам і комунікативним намірам, вона не повинна повторювати інформацію, отриману з інших навчальних предметів, а якщо це необхідно у зв'язку з потребами комунікації, то має поглиблювати і розширювати знання з цієї сфери. Варто наголо-

сити, що текстотека для читання в ЗНЗ не повинна слугувати джерелом для засвоєння змісту інших предметів засобами іноземної мови, що, на жаль, деколи спостерігається в деяких чинних підручниках з іноземних мов, коли суто спеціальні питання з фізики, біології, географії, астрономії, історії презентуються в навчальних іншомовних текстах. Також у підручнику недоцільно надавати перевагу текстам, пов'язаним із туристичною сферою (інформації рекламного характеру про культурно-історичні об'єкти, що рекомендуються туристам для відвідування). Підручники – це не туристичні довідники, хоч окрема інформація туристичного спрямування, відповідно до вимог навчальної програми, може міститися в їх змісті;

- врахування особливостей жанрів текстів для читання під час підготовки дотекстових і післятекстових вправ і завдань. Кожному жанру характерні своєрідні структурно композиційні та мовні особливості, з якими потрібно знайомити учнів у процесі підготовки їх до реальної міжкультурної комунікації;

- лінгвокраїнознавче та соціокультурне спрямування певної кількості текстів, зміст яких забезпечує учнів не тільки актуальною інформацією про країну, мова якої вивчається, але й надає їм певні знання про сучасний мовний колорит, який використовується у спілкуванні [5]. Відтак підручники мають містити тексти, що ілюструють лінгвокраїнознавчі та соціокультурні особливості мовного оформлення та використання мовленнєвих продуктів;

- культурологічне спрямування змісту текстів, які сприяють формуванню в учнів уявлень про схожість і розбіжність окремих явищ зі сфер життєдіяльності своїх співвітчизників і народу, мова якого вивчається. Це дозволяє не тільки знайомитися з менталітетом інших націй і народів, але й формувати власну життєву позицію, а також набувати досвіду зіставляти, робити висновки, висловлювати власне ставлення до об'єктів спілкування, оприлюднювати свої оцінні судження і т. п., що є характерним для компетентнісної парадигми навчання іншомовного спілкування;

- співвіднесеність змісту текстів із навчальною тематикою і спрямованість їх на виконання конкретних комунікативних завдань; відповідність нормам мовлення, типовість і частотність уживання мовних засобів, на яких побудовані тексти; доступність змісту текстів учням тієї вікової категорії, для якої вони призначені; освітній, розвивальний і виховний потенціали змісту текстів для читання; вплив змісту на мотиваційну сферу школярів, зокрема його здатність сприяти розвитку в них інтересу і бажання оволодіти іноземною мовою як загальноосвітнім предметом і як засобом міжкультурного спілкування та пізнання культури і способу життя інших народів світової

спільноти; актуальність, соціо- та культуровідповідність мовленнєвих засобів, використаних у змісті текстів, передбачених для виконання визначених навчальних, зокрема комунікативних, завдань;

– наявність у змісті текстів соціокультурних реалій, що відображають характерні особливості мовленнєвої поведінки комунікантів у різноманітних соціальних умовах і ситуаціях спілкування, забезпечують дотримання етичних норм комунікації. Зазначені критерії можуть слугувати базовими для авторів підручників під час добору текстів для читання. Втім, автори повинні усвідомлювати, що не будь-який презентований у підручнику автентичний матеріал для читання (оголошення, телеграма, поштова листівка, лист, меню, афіша, план, програма теле- і радіопередач, інструкція тощо) забезпечить успіх у навчанні. Нецікаві для учнів певної вікової категорії, хоч і доступні для них із погляду мовного оформлення тексти не завжди зможуть сприяти успішному виконанню цілей і завдань навчання, а також досягненню іншомовної комунікативної взаємодії школярів [4].

Добираючи тексти з виховною метою, автор повинен співвідносити їх зміст не тільки з колом пізнавальних інтересів учнів і завданнями навчання, але й із рівнем їхнього навчального і життєвого досвіду: учням має бути доступна для розуміння змістова інформація (об'єкти і явища), котра повідомляється в навчальних матеріалах. Лише за таких умов тексти слугуватимуть ефективним мовним та інформаційним підґрунтям для організації мовленнєвої взаємодії в усній і письмовій формах, що свідчитиме про їх дидактичну та методичну доцільність.

Висновки. Отже, вітчизняна галузь підручкотворення на всіх етапах її функціонування, на наше переконання, потребує ґрунтовного удосконалення. Лише за таких умов учителі й учні зможуть мати ефективні засоби навчання, а держава – високоосвічених випускників. Отже, ми висловили власну думку, підкріплену результатами наших досліджень, щодо особливостей змісту виховного потенціалу підручника з іноземних мов. Зазвичай ці показники регламентуються навчальними програмами і певною мірою можуть слугувати рекомендаціями для авторів підручників із різних іноземних мов.

Як засвідчує аналіз, наявні праці вітчизняних і зарубіжних науковців не вичерпують наукових проблем, пов'язаних із навчальною літературою з іноземної мови, створення серій підручників нового покоління та можливості їх ефективного поєднання з іншими засобами навчання потребують подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гора Т.В. Вітчизняні навчально-методичні комплекси з англійської мови для учнів початкової ланки: аналіз підходів авторів. Таврійський вісник освіти. 2015. № 2 (2). С. 176–181.
2. Гора Т.В. Реалізація міжпредметних зв'язків на уроках англійської мови засобами технології CLIL. Педагогічний альманах. 2018. Вип. 37. С. 60–66.
3. Гриненко Д.В. Підручник з іноземної мови як один із ключових засобів забезпечення ефективності іншомовної освіти у школі: досвід країн Європейського Союзу. Проблеми сучасного підручника. 2015. Вип. 15 (1). С. 159–168.
4. Гришкова Р.О. Сучасний підручник іноземної мови як засіб міжкультурного спілкування. Наук. пр. Миколаївського держ. гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили. 2013. № 15. С. 165–169.
5. Кодлюк Я.П. Шкільний підручник в умовах розвивального навчання. Проблеми сучасного підручника. К.: Педагогічна думка. 2013. Вип. 3. С. 5–9.
6. Ляшенко О.І. Диференціація як основоположний принцип шкільного навчання. Педагогіка і психологія. 2009. № 1. С. 40–45.
7. Палій О.А. Основні тенденції та етапи розвитку теорії підручника з іноземних мов. Іноземні мови. 2014. № 4. С. 3–9.
8. Редько В.Г. Дослідження ефективності змісту шкільних підручників з іноземної мови: процедура, технології, результати. Проблеми сучасного підручника. К.: Педагогічна думка, 2015. Вип. 11.
9. Редько В.Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2012. 224 с.
10. Редько В.Г. Сучасний шкільний підручник іноземної мови у контексті процесу оновлення змісту освіти. Україна – країни Сходу: від діалогу педагогічних систем до діалогу культур і цивілізацій: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., 18–19 травня 2001 р. К.: Фенікс, 2012. С. 5–9.
11. Редько В.Г. Яким бути шкільному підручнику з іноземної мови? Іноземні мови в навчальних закладах. 2007. № 1. С. 75–83.